

Terwijl de aanleg van de autosnelweg Groningen - Nieuweschans langzaam in oostelijke richting

oprukt, zijn archeologen bezig in het tracé van de omleiding Scheemda de resten van het middeleeuwse dorp Scheemda vast te leggen. Ze doen dat om straks, als de weg in 1990 aangelegd wordt, niet onder de armen van de graafmachines te hoeven opgraven. Het resultaat van goed overleg tussen het Biologisch-Archaeologisch Instituut, Rijkswaterstaat en de gemeente Scheemda.

Skelet van een man in een grafheldertje van kloostermoppen

HET 'OL KERKHOF' VAN SCHEEMDA EEN KERK ONDER DE KLEI

Henny Groenendijk, Jan Molema

NET ZOALS VELE ANDERE DORPEN IN OOST-Groningen was Scheemda in de late Middeleeuwen in de invloedssfeer van de Dollard komen te liggen. Toenemende wateroverlast als gevolg van het inklinken van de veenbodem, gevolgd door Dollardoverstromingen, dwong de bewoners van deze dorpen hun heil elders te zoeken. Langs de randen van het inbraakgebied bood het achterland nog

een uitwijkmogelijkheid in de vorm van de wat hoger gelegen zandruggen en keileemopduikingen. Men verplaatste de woonkernen van de lage veengebieden naar de hogere pleistocene ruggen. Zo werden hele dorpen in de late Middeleeuwen aan de Dollard prijsgegeven.

Getuigen van die bewoning op het veen hebben soms, keurig verpakt onder een laag Dol-

lardklei, de eeuwen overleefd. De kleiafdekking zorgde voor conservering. Zo is het ook met het oude dorp Scheemda gegaan. Ruim een kilometer ten noordwesten van het huidige dorp ligt temidden van de Dollardklei een terrein met de naam 'Ol Kerkhof. Hier zou de kerk en de voorganger van het huidige Scheemda gelegen moeten hebben. Hernieuwde aandacht kreeg deze plek sinds het begin van de zeventiger jaren. In het kader van de Ruilverkaveling Nieuw-Scheemda onderging het terrein enkele veranderingen. Het werd onder meer gedraineerd. In die jaren legde de plaatselijke amateur-historicus Jan Pieter Koers voor het eerst concreet het bestaan van een bakstenen fundering en de aanwezigheid van een begraafplaats vast. Dat zou uiteindelijk de aanleiding vormen tot een opgraving, die in het najaar van 1988 van start ging.

Eerste opgraafkampagne

Het onderzoek naar het 'Ol Kerkhof' werd gestart op 26 oktober 1988. Na anderhalve maand opgraven is al een indrukwekkend resultaat behaald. Er werd een kerkhof teruggevonden (bedoeld wordt hier: het terrein rond de kerk), omgeven door een muur en een gracht. Van de kerkhofmuur is een deel van de bakstenen fundering bewaard gebleven. Een ingang bevond zich aan de zuidzijde. Binnen het kerkhof stond, los van de kerk, de kerktoeren, een situatie zoals die in Oost-Groningen en het Duitse Oost-Friesland vaker optrad. Ten oosten van de toren zijn tot zover vijftien graven gevonden. De skeletten liggen in houten kisten, stenen grafheldertjes of, zoals in de meeste gevallen, onbeschermd in een grafkuil.

Het nog ontbrekende element op het kerkhof is natuurlijk de kerk. Uit het tot nog toe gevoerde onderzoek blijkt dat we deze ten noorden van de toren mogen verwachten. Het voor 1989 geplande vervolgonderzoek zal met name gericht zijn op het vrijleggen van de plattegrond van deze kerk. De sakrale bouwgeschiedenis van het door de Dollard verzwolgen middeleeuwse Scheemda kan zo doende gekompleteerd worden.

Wijken voor de weg

Tijdens de archeologische inventarisatie van het Herinrichtingsgebied Oost-Groningen werd het 'Ol Kerkhof' al voorgedragen als archeologisch waardevol terrein. Het verscheen onder meer in het rapport 'Archeologi-

Graafmachine moet eerst een laag vette klei verwijderen om bij de resten van het kerkhof te komen

sche en Cultuurhistorische terreinen in de Provincie Groningen van de PPD Groningen (1985) als terrein van archeologische betekenis. Dit rapport fungeert als archeologische meldingskaart voor de provincie Groningen. Daarmee werd van officiële zijde de aandacht op het 'Ol Kerkhof' gevestigd. Ook de gemeente Scheemda besteedde in haar bestemmingsplan Buitengebieden aandacht aan dit stukje van haar 'bodemarchief' en gaf het in de toelichting en op de plankaart van het bestemmingsplan een aanduiding als archeologische vindplaats en een voorlopige bestemming mee. Op dat moment (1986) was al duidelijk, dat de toekomstige Rijksweg 7 het 'Ol Kerkhof' niet ongemoeid zou laten. Men had zich op het standpunt gesteld, dat het Biologisch-Archaeologisch Instituut de gelegenheid moest krijgen ter plaatse onderzoek te doen. Met andere woorden: wetenschappelijk onderzoek werd van belang geacht, maar de resten van het 'Ol Kerkhof' zouden wel door de wegaanleg moeten verdwijnen. Het werd dus wijken voor de weg.

Praktische keuze

Opgraven van archeologische objecten is geen vanzelfsprekendheid. Tijdsdruk en beperkte middelen leiden er meer als regel dan als uitzondering toe, dat veel archeologisch onderzoek uit zgn. noodonderzoek bestaat. Voor archeologen betekent dat een verre van ideale opgravingssituatie. Zo opgraven houdt ook een snelle afname van het bodemarchief in, een archief waarmee juist heel zorgvuldig omgesprongen dient te worden. Tijdige plaatsing op de archeologische monumentenlijst lijkt tegen verschillende vormen van

erosie van het bodemarchief een dam op te werpen. Maar de praktijk noopt vaak tot het zoeken naar een meer pragmatische oplossing. Zo ook bij het 'Ol Kerkhof' te Scheemda. Op het moment, dat het tracé van de rijksweg Groningen-Nieuweschans werd vastgesteld, was de archeologische inventarisatie van Oost-Groningen nog lang geen feit. Van archeologische zijde is nu, met begrip voor de aan de gang zijnde ontwikkelingen in het gebied, gekozen voor het opgraven van het 'Ol

Kerkhof. Men dient zich te realiseren, dat opgraven hier tegelijk opruimen betekent. Voor een archeoloog bestaat steeds weer het probleem, dat hij vooraf nooit precies kan aangeven, welke resten en hoe goed die resten in de grond bewaard zijn. Een goede prognose is vaak niet mogelijk zonder eerst op te graven. Hier rees vooral de vraag, hoe de resten van het 'Ol Kerkhof' de ruilverkaveling zouden hebben overleefd.

Daarnaast heerste de opvatting, dat de aanwezigheid van het oude Scheemda geen op zichzelf staand verschijnsel is. Het vormt eerder onderdeel van een systematische historische ontwikkeling, een ontwikkeling die in het middeleeuwse veenlandschap ook elders plaatsgreep en wel op grond van onoordeelkundig bodemgebruik. Men ontwaterde, het veen klonk sterk in en het probleem van wateroverlast was een feit. Wat dat betreft past Scheemda geheel in een rijtje van Oost-Groninger dorpen aan de rand van het Dollardinbraakgebied. Van sommige dorpen is bekend, dat resten van hun verdwenen voorganger nog onder de klei liggen. In de naaste omgeving van Scheemda bezitten dorpen als Meeden en Midwolda een terrein met een naam als 'Ol Kerkhof' of 'Ol Kerke', beide in de Dollardklei gelegen buiten het huidige dorp.

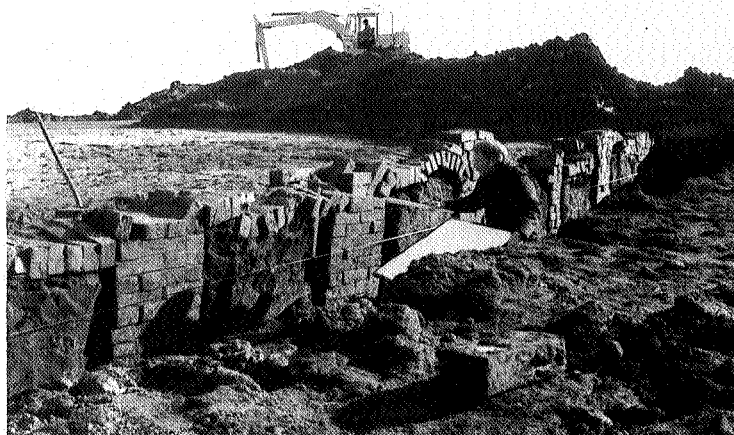

Een deel van het opgravingsvlak met rechts van het midden sporen van het torenfundament. Links een deel kerkhofmuur; geheel links de Pastorieweg naar Nieuw Scheemda op de achtergrond

Overleg met Rijkswaterstaat

Met Rijkswaterstaat, de opdrachtgever voor de aanleg van de weg, overlegt het Biologisch-Archeologisch Instituut al enige tijd over de aanpak van archeologische terreinen binnen het wegtracé. Toen echter medio 1988 bekend werd, dat Rijksweg 7 versneld zal worden aangelegd en de werkzaamheden aan de omlegging-Scheemda al in het voorjaar van 1990 moeten beginnen, gaf dat een wending aan de plannen. Om op verrassingen voorbereid te zijn leek het raadzaam het project te faseren. Verkennend onderzoek direct na afloop van het oogstseizoen 1988 zou inzicht moeten verschaffen in de omvang en conserveringstoestand van het bodemarchief ter plaatse. Afhankelijk daarvan zou vervolgonderzoek nog in 1989 kunnen plaatsvinden, nog voordat de wegaanleg zou beginnen. Daarmee moet het wegtracé in 1990 dan 'obstakelvrij' zijn. Dat was een prettig vooruitzicht voor Rijkswaterstaat en zou ook het archeologisch onderzoek ten goede kunnen komen. Rijkswaterstaat honoreerde deze opstelling van het Biologisch-Archeologisch Instituut met een belangrijke financiële ondersteuning van de opgraafcampagne van 1988. Inmiddels is op grond van de resultaten van deze campagne gebleken, dat fasering van het onderzoek een juiste keuze was.

De contouren van de funderingsleuf van de vierkante kerktoren tekenen zich als een lichte baan af in het veen

Het deel van de fundering van de kerkhofmuur wordt ingemeten en vastgelegd door Hans Zwier van het BAI

Toekomst voor 'Ol Kerkhof'?

Een stuk regionale geschiedenis komt aan het licht; schriftelijke bronnen en bodemarchief grijpen in elkaar. Nu al zijn de archeologische resultaten zo opmerkelijk, dat de opgraving allereerst aandacht trekt. De belangstelling van de plaatselijke bevolking en van de pers is groot, want de opgegraven objecten spreken zeer tot de verbeelding. Maar ook de gemeente Scheemda en Rijkswaterstaat tonen als betrokken instanties aanzienlijke belangstelling. Zij zijn het, die in onderling overleg het initiatief hebben genomen ook in de toekomst iets van de historische plaats aan de bevolking van Scheemda en aan de weggebruikers van RW7 kenbaar te maken. Want de tastbare resultaten maken plaats voor asphalt. Welke gestalte de rehabilitatie van het 'Ol Kerkhof' aan zal nemen en waar die plaats zal vinden, is momenteel nog onderwerp van bespreking. Eén ding is wel duidelijk: 'Ol Kerkhof' leeft in het bewustzijn van de huidige Scheemters. ●

Jan Molema leidt de opgraving van het 'Ol Kerkhof' te Scheemda; Henny Groenendijk coördineert de archeologische werkzaamheden in het Herinrichtingsgebied Oost-Groningen en is als zodanig bij het onderzoek betrokken. Beiden zijn verbonden aan het Biologisch-Archeologisch Instituut te Groningen.